

İktisadın Kayıp Halkası

Lost Ring of Economics

Özgün Burak Kaymakçı¹

İktisadın Kayıp Felsefesi – Arayışlar, Denemeler

A. Dinç Alada

İstanbul, 2012, Bağlam Yayınları, 335 sayfa

Pozitif iktisat, öngörülerin isabetliliği kriteriyle kendisini pragmatizme bağlarken, eşlik ettiği kantitatif eğilimlerin dönüştürücü gücüyle, içinden çıktığı disiplini yeknesak bir teknokrasiye teslim eden bir düşünce mekânına savrulmaktadır. Hâlbuki iktisat, bu dar tanımın ötesine uzanan kavrayış ve sezîşlerin üretildiği bir disiplin olarak kendi düşünce tarihini oluştururken nihayetinde felsefi-kalitatif tartışmalar içinden süzülerek gelen, yüzyılları aşan bir etkinin sahibidir. İşte bu uzun yüzyıllar dâhilinde, iktisadın felsefeyle arasını açmaya yönelik mutlak gayretin de bir modernite hikâyesi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu pozitivist hikâyenin, nihayetinde tarihsel bir nedenselliğe tabi olarak köklerini on dokuzuncu yüzyıl bilim felsefesine bağladığını çıkarsayabilmek, bilim felsefesine başlangıç seviyesinde bile olsa merak duyanlar için hiç de zor olmasa gerektir. Bu düzeyde, “bilim” ve “felsefe” gibi birbirinden beslenen iki disiplinin buluştuğu bir alan olarak “bilim felsefesi”, söz konusu alanların etkileşimini kavramayı zorunlu kılar.

Bilim tarihine böylesi bir adeseyle bakıldığında, Platon, Aristo, Descartes, Leibnitz ve Kant gibi filozofların bilime yeni ufuklar açarken; –filozof olarak anılmamalarına rağmen– Galileo, Newton ve Darwin’in de felsefe üzerinde derin tesirlerinin olduğu söylenebilir. Tarihsel olarak en etkin olanı tespit etmek zor olsa da, belirsizliklerden –ve nihayetinde hikmetten (sophia) – beslenen felsefenin (philosophia), bilimsel gelişmeler karşısında konjonktürel bir gerileme içinde olduğunu

¹ Özgün Burak Kaymakçı (Doç. Dr.), İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, Fatih 34452 İstanbul. Eposta: burak.kaymakci@istanbul.edu.tr & buraken@gmail.com

ifade etmek mümkündür. Ancak, bilimin tıkanıdığı noktalarda, bilim insanlarının felsefenin spekülâtif akıl yürütme ve metafizik vizyonuna müracaat ettikleri de bir vakıdır. Bu anlamda Einstein ve Heisenberg, disiplinlerindeki sıkışmayı giderme çabasıyla felsefeye açılan iki ünlü isim olarak anılır. İşte bu idrak ve farkındalıkla Heidegger, “Bilimler felsefenin dışına çıktılar, çünkü ondan ayrılmak zorundaydılar. Ve şimdi öylesine birbirlerine uzaklar ki, ayrıldıkları o kaynağa, bilimler olarak kendi güçleriyle, tekrar dönebilecek imkândan yoksunlar.” derken, böylesi bir ihtiyaçtan doğan bilim felsefesini, bilim tarafından sezgisel olarak yönelinen felsefenin söz konusu yönelişe sistematik karşılığı olarak tanımlamaktadır.

Malum olduğu üzere, ilk sezgisel eylem ne kadar doğaçlamaysa, ardınca gelen sistematik süreç de bir o kadar planlıdır. Bu noktada bilim ve felsefe yönünden ortaya koyduğumuz bu dinamiğin, nihayetinde sosyal bilimlerin en bilimseli olarak karşımıza çıkan iktisadı da kapsayacak bir sürece işaret etmesi kaçınılmazdır. Bu açıdan, yirminci yüzyılı felsefeden kaç(ın)mak yolunda harcayan iktisadın, doksanlı yıllardan bu yana felsefi kavramları kullanmaktan çekinmeden eserler veriyor olması kayda değerdir. İşte söz konusu bu güncel eğilimin sebeplerinden olmak üzere, öncelikle, doğa bilimlerini taklit yolunda iktisadın artık olgun bir aşamaya vararak özgüven kazanmış olmasını anmak gerekir. Sonrasında ise, iktisadın emperyal bir yayılmacılıkla birlikte komşu disiplinlerin sorunsallarını iktisat felsefesi düzleminde açıklamaya yeltenmesi göze çarpmaktadır. Bu durum, retorik temelde ortodoksinin zenginleşmesine yol açarken, iktisadın teorik temellerine olan bağlılığı da güçlendirmektedir. Ortodoks iktisat ile felsefe arasında gelişen bu olumlayıcı ilişkinin yanı sıra, heterodoks iktisadın da yine felsefe aracılığıyla eleştirel-muhalif bir yaklaşımı öne çıkardığı görülmektedir. İktisadın; realizm, hermeneutik ve retorik gibi alanlarla kurabildiği yakın ilişki nihayetinde bu damardan beslenmektedir.

Diğer taraftan, yaşanan son küresel krizin tüm kantitatif araçlara rağmen öngörülemediği olması da, iktisadın felsefi düşünceden uzaklaşmasının maliyetini hatırlatmak ve apriori-spekülâtif düşüncenin olası vizyoner ufkuna dair güvensizliği zayıflatmak adına etkili olmaktadır. Bu temelde, “hakkaniyetsizlik” üzerinde yükselen hâlihazırdaki küresel iktisadi düzenin eşitsiz-dışlayıcı-sömürücü ilişkiler ağının alışlagelmiş ritmiyle sürdürülemezliğine olan apriori inanç, artık metafizik spekülasyonları aşarak iktisadi-olgusal düzlemde doğrulanmakta, palyatif çözümlerle çözülemez yapısal sorunların varlığını itiraf ettirmektedir. Böylece kantitatif-kalitatif, aposteriori-apriori, sentetik-analitik vb. kavram çiftlerinde kendisini gösteren karşıt dengenin, tekrar hatırlanmak durumunda olması, –yine– bir biçimde iktisat-felsefe ilişkisinin kapsamını genişletmektedir.

Böyle bir ortamda, “İktisadın Kayıp Felsefesi” bir nebze olsun kendini gösterirken, iktisatta felsefi tavır almanın iktisat okuryazarı olmak yolunda önemli bir çabaya karşılık geldiği de anlaşılmaktadır. İşte bu yolda, Alada’nın değerli çalışması, etik,

felsefe, epistemoloji ve ontolojinin kapsamında iktisat düşüncesini inceleyerek özgün fikirler geliştirmekte, yeni sorular sorulmasına katkıda bulunmaktadır. Yazar, iktisadın felsefeyi yitirmesinin maliyetine dikkat çekerken, felsefenin de olası katkılarına vurgu yapmaktadır: "... moral ya da sosyal felsefeden ekonomi politiğe, ekonomi politikten ilm-i iktisada (economics) tek yönlü bir yol izlemeden yönelişe, yaşanan dönüşüme bağlı olarak, felsefelerin sessiz sedasız, suların çekilmesi gibi, kaybolup gittikleri kanaatine yaklaşmıştır. Adam Smith, Karl Marx, John Stuart Mill gibi kendilerini iktisadiyatın (economy) alanı ile sınırlamayan, toplum içinde insanı ve onun sorunlarını ilgilendiren tüm alanlarda iz bırakan eserler vermiş düşünürleri bir tarafa koyduğumuzda, felsefenin ana yollarının iktisat bilim alanı için çoğunlukla çıkmaza girdiği anlaşılıyor. (s. 9–10) Ayrıca İstanbul Üniversitesi iktisat geleneğine –Ülgener (Weber)-Sayar (Hutchison) hattı üzerinden– bağlanan bir isim olarak Alada, bu geleneğin bir diğer önemli ismi İdris Küçükömer'i Adam Smith'le ilişkilendiren makalesiyle de okuyucuyu yeni spekülatif ufuklara sevk etmektedir. Bu makale, sürekli bir hakikat arayışı içinde olan bir isim olarak Küçükömer'in, fikrî dönüşüm serüvenini Smith'in iktisat felsefesinin bazı unsurları ile kesiştirme çabasını göstermektedir. Nihayetinde, belki farkında olmadan da olsa İskoç Aydınlanması düşünürlerine yakınlaşmış olan Küçükömer'in, söz konusu Smith bağlantısını teyit edecek kaynaklardan mahrum olsak bile, olasılıklar üzerinden tartışılan konuyu gündeme getirebilmek de –en azından spekülatif düşünce tarihçiliği açısından– kayda değer gözükmektedir.

Beş kısımdan oluşan kitabın "*İktisadi Düşüncede Felsefi Tavrılar*" başlıklı ilk kısmında sırasıyla; (1) "İktisat Düşüncesinde Felsefi Tavrın Önemi", (2) "İktisat Düşüncesinin Yakın Dönem Evrimi ve Türkiye'de İktisat Okuryazarı Olmak", (3) "İdris Küçükömer ve Adam Smith" adlı makaleler yer almaktadır. "*İktisadın Kayıp Felsefesi - Arayışlar, Denemeler*" adını taşıyan ikinci kısım sırasıyla; (4) "İktisat Düşüncesi ve Etik: Kaybolan Halkanın Peşinde", (5) "Karl Popper'in Işıldak Bilgi ve Akıl Kuramı İktisat Felsefesine Yol Gösterici Olabilir mi?", (6) "Buhran'ın Kavramsal Seyahati İktisat Felsefesine Katkıda Bulunabilir mi?" başlıklı makalelerden oluşmaktadır. "*Öncü İktisat Düşünürleri Neoliberalizme Karşı (mı?)*" başlığını taşıyan üçüncü kısımda sırasıyla; (7) "Öncü İktisat Düşünürleri Neoliberalizme Karşı mı? Devletin Rolü ve Belirsizlik-Kararlılık Teklifi Çerçevesinde Bir Karşılaştırma Denemesi", (8) "Neoliberalizmin Kökleri Var mı? Eleştirilere Cevap" adlı makaleler yer almaktadır. Kitabın dördüncü ve beşinci kısmı ise –büyük oranda– yazarın çeşitli vesilelerle yaptığı/katıldığı konuşma ve tartışmaların tapelerinden oluşmakta, Burak Atamtürk, Barış Balcı, Metin Sarfati, Feridun Yılmaz, Barış Zeren, Mehmet Ertan, İlhan Doğuş, M. Nuri Durmaz gibi isimlerin katkılarıyla zenginleşmektedir.

Bu kısa özetin ötesinde, eserin fikrî akışına özel olarak bakıldığında, ana omurganın Neoklasik iktisadın kesinlik tutkusunun analizine (ikinci makale) odaklandığını görmek zor değildir. İktisat biliminin kara delikleri olarak adlandırılabilir "denge",

“belirsizlik”, “rasyonalite” gibi kavramların merkeze yerleştirildiği bir formel (şekli) öncelik yerine, felsefi bütünlüğün korunduğu, tündengelelim-tümevarım dengesinin arandığı felsefi-metodolojik duruşun altı çizilmektedir. Böylece umulan, iktisat özelinde bir apriori-aposteriori rekabeti yerine, iktisadın diğer sosyal bilimlerle buluşmasına katkıda bulunmak olmaktadır. Bu katkının, iktisatta sözü edilen kara deliklerin farklı tasvirler fakat aynı özler çerçevesinde yeniden ele alınması şeklinde değil, bu kavramların dayandıkları kesinlik sorunsalının doğruya yaklaşma sorunsalına dönüştürülmesi ve dolayısıyla hadiselerle bağ kurabilen tartışılabilir bir gelenek kurulması noktasında ortaya çıkması umulmaktadır. İşte bu söz konusu norm-reel kopukluğunun başlangıcı da, bilimde Newton aracılığıyla ortaya çıkan gelişmelerin, felsefede Kant üzerinden kendini göstererek, çok bilindik “sentetik apriori” sorunsalıyla matematiksel önermelerin hâkimiyetine dönüşmesinde aranır. Bu vesile saf aklın üretimi olup, kimi zaman maddenin –deterministik– seyrini öngörebilmiş olan bu önermelerin cazibe dolu çekim kuvvetinden etkilenen iktisadi düşünce de James Mill-Ricardo-Senior çizgisinden soyut-hipotetik tündengelelimci angajmana eklenmiş olmaktadır.

Diğer taraftan, iktisatta kesinlik sorunsalına karşı J. S. Mill-Cairnes-Jevons-Marshall hattı eleştirel bir tutumla doğruyu arama önceliğine yönelirken, iktisadın kuramdan pratiğe yönelişinde gerçekleşmesi kaçınılmaz, önünde durulmaz yasa ve eğilimlere tabi kılınan anlayışı da değişmek zorunda kalmaktadır. Ancak nihayetinde yaşanan, Neoklasik iktisadın, Cantillon-Contillac-Boisguilbert-Smith’in felsefi düşüncelerinden, hatta J. S. Mill-Jevons-Marshall-Pigou tarafından temsil edilen İngiliz deneysel iktisat geleneğinden uzak biçimde, Ricardo’nun soyut-tündengelelimci-hipotetik ve dün ile yarın arasında simetri öngören determinist yaklaşımını kabul etmesi olmuştur. İktisat her ne kadar kendi içinde farklı heteredoks ekoller veya sesler (Shackle, Hutchison, Blaug) aracılığıyla, Socratesçi bağımsız düşünce ruhunu yaşatmış olsa da, bu yaklaşımların hâkim konumda olmadığı açıktır. Buna rağmen, bu eleştirilerin, iktisadın felsefeye açılım alanları sayılan belirsizlik, denge ve rasyonalite kavramları üzerinden bir bilişsel zıplama yaratamasa da, en azından yeni bir araştırma alanının –yani iktisat metodolojisinin– doğmasına aracı olduğu da kesindir.

Bu alan özelinde de, Alada’nın, iktisadı felsefeye açma çabasını yer yer Kant’a geri götürse bile, asıl etkilenme kaynağı olarak Popper’i karşımıza çıkarttığı görülmektedir. Yazarın bu anlamda, Popper’i iktisada taşıyan isim olarak Hutchison’a ve dolayısıyla –Birmingham Üniversitesi’nde Hutchison’ın danışmanlığında tez yazmış olan– Siyasal Bilgiler Fakültesinden hocası A. G. Sayar’a yaslanarak kaleme aldığı, Türkiye’de iktisat felsefesi literatürüne diğer bir önemli katkısı olan İktisat Felsefesi ve Belirsizlik (Bağlam Yayıncılık, 2000) kitabındaki çizgisini sürdürdüğü de söylenebilir. Ancak dikkatli okuyucuların gözünden kaçmayacak biçimde ilk kitaptan ikincisine geçerken, Popper-Hutchison-Sayar hattından kopuşlara karşılık

gelecek yok sayış ve ayrışmaların ortaya çıktığını da belirtmek gerekir. Bu bağlamda İktisadın Kayıp *Felsefesi*'ni, bir şekilde Türkiye'deki iktisat felsefesi geleneğinin olası kayıplarının bir belgesi olarak kayda geçirmek de mümkündür.

Bu çerçevede, söz konusu kopuşun –şahsî değil ama– fikrî gerekçelerini aramak gerekir. Nihayetinde, Hutchison-Sayar hattından Popper-Marx hattına geçişte beliren paradoksal fikrî düğüm kitabın beşinci makalesiyle birlikte çözülürken, iktisat felsefesi geleneğimizin seyri açısından önemli bir nokta da aydınlığa kavuşmaktadır. Öyle ki, “Karl Popper’in *Işıldak Bilgi* ve Akıl Kuramı İktisat Felsefesine Yol Gösterici Olabilir mi?” başlıklı söz konusu makalesinde Alada, Popper’in *Açık Toplum ve Düşmanları*’nda ürettiği tutarlı ve tahrip edici eleştiriler ardınca gelişen anti-Popperci görüşü çözümlerken, nihayetinde Marksist cephede doğan tepkisel soğukluğun da giderilmesine soyunmaktadır. Alada’nın en kuşatıcı manada ele almaya giriştiği Popper, –nihayetinde– saf indeterminist (veya determinist) bir boyut taşımayan evrimci epistemolojisi ile deneme-yanılma ve “elbette” öğrenme süreçlerine dayanmaktadır. Böylesi geniş bir kavrayışın, yazara bir taraftan salt yanlışlamacılık kriteri üzerinden Popper’i okuyan Hutchison, Blaug ve Boland gibi isimlerle kendisi arasına mesafe koyma imkânı sağladığı, diğer taraftan Popper felsefesini zihnindeki düşünsel limanlara dilediğince yanaştırma imkânı tanıdığı söylenebilir. Bu yolda ilk hesaplaşılan isim olarak Hutchison “... Karl Popper’in saf deneyciliğe karşı geliştirdiği bilim ve aklın ışıldak kuramında vurguladığı gibi bekleyişlerin sorunlarla karşılaşması esnasında ortaya çıkan yanılgıların tetiklediği hataları düzeltme ve yeni bekleyişlere yönelme fikrine yakın düşmemektedir.” (s. 81) Boland ise daha bütünsel bir yaklaşıma sahip olmasına rağmen, “belirsizlik karşısında aktörlerin farklı davranış felsefelerinin bulunduğu fikri ile, Popper’in belirsizliği hem bilgi kuramı hem de akıl kuramında evrensel niteliğe sahip olarak öne çıkarışı ile ters düşmektedir.” (s. 86) Nihayetinde, “Popper’in bütüncül felsefesi, Popperci oldukları iddia edilen iktisat düşünürlerinin seçici yaklaşımlarından ayrı tutularak yeniden ele alındığında iki farklı yol ile karşılaşılır.” (s. 87)

Bu noktada, Alada olası yollardan birinin Popper’in hâlihazırdaki iktisatçılığını izlemek, diğerinin ise Popper’in felsefesiyle “yine-yeniden” iktisada bakmak olduğunu bildirir. Nihayetinde, iktisada yine-yeniden bir Popperci felsefi bakışla yöneldiğinde şartıcı bir epistemolojik örtüşümle Marx’a varırken, *Açık Toplum ve Düşmanları*’nda bizzat Popper tarafından hedef tahtasına konulmuş olan Marksizm de, paradoksal olarak yine Popper eliyle, temize çıkmaktadır. Yazarın bu hareket serbestiyetine nasıl ulaşabildiğinin cevabı yine kendi satırlarında saklıdır: “Böylece kendi idealizasyonuna uymayan düşüncüyü dışarıda bırakan bir iktisat anlayışı yerine, sosyal bilimlerden içeri bir iktisat bakışı benimsendiğinde, Popper felsefesinin katkısının, düşünürün tahmininden de öte, hatta bir bakıma Popper’a rağmen, farklı bir yoldan daha zengin kanallara kapı aralayabileceği düşünülebilir.” (s. 89). Zira açılan bu geniş kapıdan

devşirilen anlam, kitaptaki “İdris Küçükömer ve Adam Smith” adlı üçüncü makalenin de daha anlaşılır bir zemine oturmasını sağlayan bir bağdaşımın yazarı şu hükmeye vardırı: “Popper’in *ışıldak kuramı vasıtasıyla İskoç moral düşün geleneğinde mevcut olan, izleri J. S. Mill’de de bulunan bu yaklaşımın, Marx’ın özellikle Kapital’de sergilediği yöntemle uyum içinde olduğu iddia edilebilecektir.*” (s. 97).

Ancak bu iyimser iddianın Marksizm’in fikrî tasavvurunda hemen karşılık bulabileceğini söyleyebilmek zordur. Daha ziyade bu iddia, nihayetinde yazarın da ifade ettiği üzere, “üzerinde tartışılacak, ucu açık yeni yorumlamaları teşvik ve tahrik edebilecek bir ufuk açma” girişimine dönüşürken, bu muğlak gayretin tutarlılığını çözümlemek için bakılması gereken ilk nokta da yine Marksizm’in ontolojik kökleri olmaktadır. Şöyle ki, ontolojinin epistemolojiye öncelendiği bu tavır çerçevesinde zihinsel olan her şey maddesel olanın izdüşümüne indirgenir. Algılanamayan hiçbir şeyi gerçeklik kategorisinin içine sokmayan bu materyalist tavır, bilgi sorunsalını da somut maddesel nesnelere ile zihnimiz arasında yer alan yatay bir düzlemde ele almaya çalışır. Maddenin kategorik önceliği bu tip bir mutlak yansımayla birleşince, zihnin tamamen edilgen bir konuma indirgenmiş olması da kaçınılmaz olmaktadır. Edilgen yapıdaki zihnimize yansıyan duyularımız gerçeğin doğru kopyalarına dönüşürken, iddia edilen bu önerme de ispat etmek istediği şeyi varsayan bir “totoloji”ye dönüşür. Zira duyularımızın gerçeğin kopyası olduğunu gösterebilmemiz için duyularımızı ve gerçeği ayrı ayrı algılayıp karşılaştırmamız gerekmektedir; oysa elde olan sadece duyularımızdır. Bu farkındalıkla Lenin, algılanan dünya ile gerçek dünya arasındaki farkın görece hâle getirildiği ve sürekli olarak kapandığı doğrusal bir aydınlanma modeli kurar. Gerçeklikle aramızdaki farkın sürekli olarak azaldığı varsayımıyla, duyularımızın sübjektif yansımaları maruz kalmayacağını, yani objektif yasalara tabi olacağını iddia eder. Böylece bilenle-bilmeyeni ayırt etmeye yarayacak mutlak bir merci olarak materyalist eylem yasalarına ulaşılması da şaşırtıcı olmaz. Bu durumda eylem içinde keşfedilecek bilgi, maddede zaten içkin olan temel gerçekliğin kendisi olacaktır. Yani materyalist yansıma, insanı değiştiremeyeceği ancak anlayabileceği yasalara mahkûm ederken, anlamak da o yasalara daha bilinçli bir şekilde uymamızı sağlayacak bir teslimiyeti zorunlu kılmaktadır. Bu bilinçli teslimiyet, özgür insanın şuurunu yansıtırken, nihayetinde maddenin içerdiği zorunluluğun fark edilmesinden kaynaklanır. Bu yaklaşım insanın bilincini dışsal bir otoritenin kavranmasına, özgürlüğünü ise kavranan o dışsal otoriteye uymaya indirgemektedir.

Böylece beliren sosyopsikolojik tutum, kişinin kendisini dışsal otoriteyle en kısa zamanda özdeşleştirmesi şeklini alırken, benliğin kapsayıcı ve sarsılmaz gerçekliğin içinde eritildiği tek yönlü bir tahakküm ilişkisi de ortaya çıkmaktadır. Beliren otoriter zihniyet bilgiyi, bilinci ve özgürlüğü birbirlerine bağımlı kılarken, nihayetinde her şeyin üzerinde bir tekel oluşturur. Eylemin de bir bilgi konusu olduğu düşünüldüğünde,

eylemin sadece otoriteye sahip olanların meşru hakkı hâline gelmesi kaçınılmazlaşır. Bu meşruiyet nihayetinde otoriter bir tahakkümle operasyonel kılındığında ise, karşımıza komünizm gibi toplumsal-siyasal bir vakianın çıkması da şaşırtıcı olmamaktadır.

İşte, “açık toplum” ideali ile komünizme karşı çıkmış bir filozof olarak Popper’in böylesi bir pratiği kaçınılmazlaştıran Marksist düzlemlerle, öyle ya da böyle buluşup buluşamayacağı sorunsalı da böylece karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, bilimin bizleri adım adım gerçekliğe yaklaştırdığı varsayımıyla, Popper’in epistemolojik olarak Lenin ile aynı pozisyonu savunur durumda olduğunu itiraf edebiliriz. Ancak, bu basit evrimci rasyonalitenin ötesinde, Popper ile Marx arasında ontolojik bir kavrayış bütünlüğüne ulaşmanın imkânsızlığını da özellikle kökten ve derinden ayırmış olan siyaset felsefeleri üzerinden not etmek durumundayız.

İşte böylece, İktisadın Kayıp Felsefesi özelinde Alada’nın kurduğu Popper-Marx hattının söz konusu paradoksal temelde güçlü bir inşaya karşılık gelemeyeceğini belirtmek ve belki de Alada’yı tekrar Popper-Hutchison-Sayar hattına davet etmek konumundayız. Şüphesiz ki bu cürekâr davetin, yazarın şu samimi ve erdem dolu çağrısına karşılık düştüğünü belirterek cümlelerimize son verebiliriz: “Yazılanların kendi başına bırakılarak veya sessizlikle karşılanarak değil, eleştirilerek, tersi iddia edilerek, karşı çıkılarak zaman içinde çürütülmesi dileği ile söz okurundur.” (s. 10)

